

Original Article

Environmental Crimes and Preventive Strategies

Esmail Kashkoulia¹, Abbas Sheikholeslami^{2*}, Mahdi Naghavi³

1 . PhD Student, Department of Criminal Law and Criminology, Mashhad branch, Islamic Azad University, Mashhad, Iran.

2. Associate Professor, Department of Criminal Law and Criminology, Mashhad Branch, Islamic Azad University, Mashhad, Iran. (Corresponding Author) Email: Dr.sheikholeslami@gmail.com

3. Assistant Professor, Department of Criminal Law and Criminology, Isfahan Branch, Islamic Azad University, Isfahan, Iran.

Received: 9 Mar 2019 Accepted: 2 Jun 2019

Abstract

Background and Aim: Nowadays, the environment and its protection have become one of the most important social and bioethics issues in the world of humanity. This study was conducted to investigate environmental crimes and provide prevention strategies.

Materials and methods: In this analytical study, published materials related to the topic were collected and analyzed using library method. Then, recommendations have provided based on a preventive and ethical approach.

Findings: In general, the most important environmental problems are air pollution caused by industrial activities, pollution of water resources through the entry of urban and industrial wastewater into rivers, the lack of standardization in urban waste management, soil pollution due to the input of toxic substances and construction waste. Some environmental offenses include threats to public health, deliberate destruction of trees, excessive livestock grazing, unauthorized construction. Among the ways to prevent such crimes include legislative changes, conduct training courses for lawyers, the use of alternative prison sentences and the participation of people and NGOs in preventing environmental crimes. Also, criminal offenses enacted by legal entities and their importance require a criminal liability plan.

Conclusion: Environmental crimes are one of the most important problems of human communities that have the ability to destroy it by affecting all aspects of community's life. Therefore, public participation in environmental protection in the form of NGOs, promoting community culture through mass media and cyberspace and updating the rules and regulations in this area are recommended.

Keywords: Bioethics; Environmental Crimes; Criminal Liability; Prevention; Participation

Please cite this article as: Kashkoulia E, Sheikholeslami A, Naghavi M. Environmental Crimes and Preventive Strategies. *Bioethics Journal* 2019; 9(32): 101-110.

جرائم زیست‌محیطی و راه‌کارهای پیشگیری از آن

اسماعیل کشکولیان^۱، عباس شیخ‌الاسلامی^{۲*}، مهدی نقوی^۳

۱. دانشجوی دکتری، گروه حقوق جزا و جرم‌شناسی، واحد مشهد، دانشگاه آزاد اسلامی، مشهد، ایران.

۲. دانشیار، گروه حقوق جزا و جرم‌شناسی، واحد مشهد، دانشگاه آزاد اسلامی، مشهد، ایران. (نویسنده مسؤول)

Email: Dr.sheikholeslami@gmail.com

۳. استادیار، گروه حقوق جزا و جرم‌شناسی، واحد اصفهان، دانشگاه آزاد اسلامی، اصفهان، ایران.

دریافت: ۱۳۹۷/۱۲/۱۸ پذیرش: ۱۳۹۸/۳/۱۲

چکیده

زمینه و هدف: امروزه محیط زیست و حفاظت از آن به یکی از مهم‌ترین ارزش‌های اجتماعی و اخلاق زیستی در جهان تبدیل شده است. این مطالعه با هدف بررسی جرائم زیست‌محیطی و راه‌کارهای پیشگیری از آن انجام شده است.

مواد و روش‌ها: در این تحقیق تحلیلی با استفاده از روش کتابخانه‌ای مطالب مرتبط با موضوع گردآوری و تحلیل شد. سپس توصیه‌ها بر اساس یک رویکرد پیشگیری‌کننده و اخلاقی ارائه گردید.

یافته‌ها: به طور کلی از مهم‌ترین معضلات زیست‌محیطی می‌توان به آلودگی هوا ناشی از فعالیت‌های صنعتی، آلودگی منابع آب از طریق ورود فاضلاب‌های شهری و صنعتی به آب رودخانه‌ها، عدم استانداردسازی در مدیریت پسماند شهری، آلودگی‌های خاک ناشی از ورود مواد سمی و نخاله‌های ساختمانی اشاره نمود. برخی از جرائم زیست‌محیطی عبارت از تهدید علیه سلامت عمومی، تخریب عمدی درختان، چرای بی‌رویه دام، ساخت و ساز غیر مجاز می‌باشند. از جمله طرق پیشگیری از جرائم زیست‌محیطی می‌توان به تحولات تقنینی، برگزاری دوره‌های آموزشی برای حقوقدانان و قضات، استفاده از مجازات‌های جایگزین حبس، مشارکت مردم و سازمان‌های غیر دولتی و مردم‌نهاد اشاره نمود. همچنین ارتکاب بیشتر جرائم توسط اشخاص حقوقی و اهمیت آن، طرح مسؤولیت کیفری اشخاص حقوقی را می‌طلبد.

نتیجه‌گیری: جرائم زیست‌محیطی از مهم‌ترین معضلات جوامع بشری بوده که با تأثیرگذاری بر تمامی ابعاد زندگی افراد جامعه، توانایی تخریب آن را دارد. از این رو مشارکت عموم در امر حفاظت از محیط زیست در قالب سازمان‌های غیر دولتی، ارتقای سطح فرهنگ جامعه از طریق رسانه‌های جمعی و فضای مجازی و به روزرسانی قوانین در این حوزه توصیه می‌گردد.

واژگان کلیدی: اخلاق زیستی؛ جرائم زیست‌محیطی؛ مسؤولیت کیفری؛ پیشگیری؛ مشارکت

مقدمه

محیط زیست و بشر رابطه متقابلی با هم دارند، به طوری که بشر همواره در پی فراهم آوردن و رفع نیازهای روزمره خود با بهره گیری از محیط زیست است. محیط زیست نیز با آغوشی باز نیازهای انسان را برطرف می نماید. چالش عمده زمانی ایجاد می شود که این عرضه و تقاضا نامتوازن شود. به عبارت دیگر هرگاه بشر در پی زیاده خواهی، بهره برداری های غیر اصولی از طبیعت داشته باشد و وظایف خود را در جهت حفظ و حراست از آن انجام ندهد، خسارات جبران ناپذیری بر پیکره محیط زیست وارد شده و روند نابودی آن آغاز می گردد. نیاز به ابزارها و مکانیزم های متناسب در جهت پیشگیری و مقابله با این گونه اقدامات بخوبی احساس می شود، لذا حقوق کیفری به عنوان یک مکانیزم کاربردی و در پی اجرای رسالت خود در حوزه محیط زیست در جهت مقابله و پیشگیری پا به عرصه می گذارد (۱).

حقوق کیفری از بررسی و شناسایی علل این گونه اعمال مجرمانه شروع می کند و سپس با جرم انگاری این اعمال، واکنش کیفری متناسب را در قالب مجازات یا هر اقدام بازدارنده یا پیشگیرانه تعیین و اعمال می نماید. آنچه نظام کیفری کشورها را در برخورد با اعمال مجرمانه نسبت به محیط زیست متمایز می سازد، سیاست های کیفری متفاوت کشورها در مقابله با این گونه جرائم است. به عبارت دیگر نظام تقنینی و قضایی کشورها با توجه به عوامل مختلف نظیر نوع جرم، مسئولیت کیفری، نقش سازمان ها و متولیان دولتی یا غیر دولتی، میزان خسارات و زیان های وارده به محیط زیست و رویکردها و سیاست های کیفری متعددی را در این حوزه اتخاذ می کنند (۲).

تبیین و تفکیک جرائم از سایر رفتارها علیه محیط زیست و همچنین شناخت چالش های زیست محیطی، نه تنها زمینه مقابله منطقی و صحیح با این گونه جرائم را فراهم می آورد، بلکه راه کارهای متناسب در قبال پیشگیری از این جرائم را نیز به نحو مطلوبی فراهم می آورد، البته در سال های اخیر، در حقوق کیفری ایران اقدامات مؤثری صورت پذیرفته است، به طوری که سیاست های کلی محیط زیست به عنوان نقشه راه

محیط زیست کشور و با ایجاد همگرایی و همدلی کمک می کند تا موضوع محیط زیست در عالی ترین سطوح تصمیم گیری و تصمیم سازی قرار گیرد. علاوه بر این کشور ایران با توجه به موقعیت جغرافیایی و اقلیمی و همچنین وجود آثار و بناهای تاریخی متعدد همواره مورد توجه گردشگران داخلی و بین المللی بوده است که این موضوع نقش به سزایی در رشد اقتصادی استان کشورمان ایفا نموده است، لذا حفظ سلامت زیست محیطی آن در حوزه های مختلف اعم از آب، هوا، خاک، فضای سبز و... از اهمیت بالایی برخوردار است.

مواد و روش ها

در این تحقیق تحلیلی با استفاده از روش کتابخانه ای مطالب مرتبط با موضوع گردآوری و تحلیل شد. سپس توصیه ها براساس یک رویکرد پیشگیری کننده و اخلاقی ارائه گردید.

۱- تعاریف و مفاهیم

۱-۱- محیط زیست: در تشریح مفهوم اصطلاحی محیط زیست، مفاهیم و عبارات متعددی بیان شده است که علی رغم تفاوت در الفاظ و واژگان، تشابه بسیاری از حیث مفهوم میان آنها وجود دارد. به طور کلی محیط زیست دربرگیرنده کلیه عناصر طبیعی و انسانی می باشد که بشر، حیوانات، گیاهان و گونه های جاندار و بی جان را احاطه نموده است. در یک تعریف بیان شده است که «محیط زیست مجموعه ای از شرایط است که پیرامون فرد و جامعه را احاطه نموده است و محتوای آن مشمول عناصر فیزیکی، شیمیایی، بیولوژیکی، اجتماعی و فرهنگی است.» در تعریفی دیگر از محیط زیست بیان شده است که «محیط زیست، محیطی است که فرایند حیات را فراگرفته و شامل طبیعت، محیط حول جوامع انسانی و غیر انسانی می شود و کل فضای زیستی کره زمین را فرا می گیرد (۳). تعریف اخیر از جامعیت خوبی نسبت به سایر تعاریف برخوردار است.

۱-۲- حقوق محیط زیست: به طور کلی حقوق محیط زیست عبارت است از مجموعه ای قواعدی که در ارتباط با حفظ محیط زیست و روابط انسان و محیط باشد. حقوق

بین‌الملل محیط زیست به عنوان سلسله‌ای از قواعد عرفی و قراردادی بین‌المللی از جدیدترین و گسترده‌ترین شاخه‌های حقوق بین‌الملل است که جهت تنظیم روابط تابعان حقوق بین‌الملل در زمینه حفاظت از محیط زیست ایجاد شده است (۴).

۳-۱- جرم زیست‌محیطی: جرم زیست‌محیطی هر نوع فعلی یا ترک فعلی را گویند که باعث ورود آسیب و صدمه شدید به محیط زیست و به خطرات جدی و سلامت بشر می‌شود. حقوق محیط زیست و منابع طبیعی به واسطه ارتباط تنگاتنگ با علوم و تکنولوژی عمیقاً تحت تأثیر آن‌ها قرار گرفته و به همین علت درک مسائل آن مستلزم اطلاعات اولیه در محیط زیست است. در حقیقت در حقوق محیط زیست از یک سری نوآوری بدیع سود جسته و به همین سبب خود را با تکنیک‌های جدید تطبیق می‌دهد و قوانین و مقررات نظارتی در زمینه حفظ محیط زیست و منابع طبیعی به شکل دستورهای تکنیکی و در قالب یک سری استانداردهای خاص بیان می‌گردد (۵).

جرائم زیست‌محیطی در حقوق بین‌الملل عمومی به اعمالی اطلاق می‌شود که به تخریب محیط زیست می‌انجامد. به نظر می‌رسد غیر از مداخلات قانونی بر مبنای نظر سازمان محیط زیست در ایران برنامه مدونی برای مبارزه با این‌گونه جرائم هنوز وجود ندارد، اگرچه به تازگی در سیاست‌های کلی ابلاغی محیط زیست قسمتی به عنوان جرم‌انگاری تخریب محیط زیست ذکر شده است (۶).

۴-۱- اخلاق محیط زیست: اخلاق محیط زیست شاخه‌ای از اخلاق زیستی است که تعاملات انسان با محیط غیر انسانی را از منظر اخلاقی بررسی می‌کند. عمده‌ترین مسائل اخلاق محیط زیست حول دو محور بحث می‌شوند: اول این‌که با عنایت به تفکیک ارزش ذاتی از ابزاری چه نوع ارزشی برای محیط زیست قائل شویم؟ یک چیز در صورتی ذاتاً خوب است که فی‌نفسه ارزشمند باشد و در صورتی به لحاظ ابزاری خوب است که گرچه لزوماً فی‌نفسه خوب نیست، ولی به خوبی می‌انجامد، مثلاً قطع عضو بدن هیچ خوبی ذاتی ندارد، اما ممکن است به سلامتی و تندرستی بدن بیانجامد. کسانی که

ارزش محیط زیست را ذاتی می‌دانند، بر این باورند که باید به دنبال تأسیس اصول اخلاقی جدیدی جدای از مکتب‌های رایج اخلاق سنتی بود. از نظر این گروه اصول اخلاقی سنتی به شدت انسان‌محور بوده و منافع محیط زیست را فدای منافع انسانی می‌کند؛ در محور دوم از نحوه اندیشیدن آدمی در خصوص رابطه‌اش با محیط زیست بحث می‌شود؛ آیا رابطه آدمی با طبیعت باید مانند رابطه شاگرد با استاد تنظیم شود که در این صورت باید با پیروی از طبیعت، روش درست رفتار کردن را از خود طبیعت بیاموزیم؟ یا این‌که آدمی نیز باید خود را جزیی از طبیعت بداند؛ در این صورت نباید خود را برتر از طبیعت بداند و به بهره‌کشی از آن روی آورد (۷).

۲- جایگاه حقوق محیط زیست

یکی از نیازهای اساسی بشر امروزی، حق داشتن محیط زیست سالم است که از مصادیق توسعه پایدار کشورهای جهان محسوب می‌شود و از لازمه‌های تحقق بسیاری از حقوق بشر در سطوح مدنی، سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی بشمار می‌آید. بی‌تردید اهمیت و جایگاه حقوق محیط زیست به بهترین شکل آن در اصل پنجاهم قانون اساسی متبلور شده و پیام‌آور این مهم می‌باشد که مسائل زیست‌محیطی یک امر کاملاً فرابخشی بوده و می‌بایست کلیه آحاد جامعه به ویژه سازمان‌ها و دستگاه‌ها هر یک به فراخور توان و کارایی تشکیلات خود موظف به حفظ و نگهداری از محیط زیست به عنوان یک وظیفه عمومی از هر فعالیتی که منجر به آلودگی و یا تخریب غیر قابل جبران محیط زیست گردد، باشند. بررسی سابقه قانونگذاری در خصوص مسائل زیست‌محیطی در کشورها حاکی از آن می‌باشد که اولین قوانین و مقررات مرتبط مانند مواد ۱۷۹ و ۱۸۹ قانون مدنی مصوب ۱۳۰۷/۲/۱۸) قانون شکار (مصوب ۱۳۳۵/۱۲/۴) و قانون شکار و صید (مصوب ۱۳۴۶/۳/۱۶) صرفاً در ارتباط با محیط زیست طبیعی بوده و اولین قانون جامع که تغییرات ساختار تشکیلات سازمان حفاظت محیط زیست را نیز در پی داشت، به تصویب رسید.

در قانون برنامه اول توسعه جهت جلوگیری از آلودگی محیط زیست و جبران خسارت وارده راه‌کار خاصی در قالب تبصره ۱۳ این قانون لحاظ گردیده است، به طوری که یک در

ویژه در کلان شهرهایی نظیر اصفهان، تهران و اهواز توفیق چندانی نداشته است (۱۰).

از دیگر معضلات موجود در این حوزه می توان به آلودگی آب رودخانه ها ناشی از ورود فاضلاب های شهری و صنعتی به آن و یا عدم اجرای صحیح سیاست های مدیریت پسماند شهری و صنعتی اشاره نمود که این امر زمینه را برای آلودگی های عناصر خاک و آب در بسیاری از مناطق زیستی ایران نظیر حاشیه رودخانه کارون و زاینده رود فراهم آورده است، البته در این میان نمی توان نقش برخی از سازمان ها نظیر شهرداری ها را نادیده انگاشت، به طوری که عدم اجرای مقررات توسط این نهادهای عمومی و یا اجرای ناقص این قوانین توسط آن ها زمینه را برای تحقق بسیاری از جرائم زیست محیطی فراهم آورده است. نکته قابل توجه این که در بسیاری از موارد این نهادها نقش مباشر، معاون یا شریک جرم در اعمال مجرمانه علیه محیط زیست در ایران هستند (۱۱). محققان و اندیشمندان محیط زیست در مطالعه ای که در سال اخیر انجام داده اند، موارد زیر را به عنوان مهم ترین معضلات زیست محیطی ایران بیان نموده اند:

نبود آموزش صحیح در استفاده از منابع حیاتی، خالی بودن محتوا در برنامه ریزی، بهره وری از طبیعت در کنار تصمیمات غلط، سرانجام طبیعت ستیزی در ایران را رقم زده است. گسترش بیابان و افزایش فرسایش خاک در ایران، خطر هولناکی است که سال ها است بسیاری از متخصصان منابع طبیعی، آن را هشدار می دهند. اندازه چهار برابری فرسایش، روز به روز خاک ایران را فرسوده و از انتفاع خارج می کند. خشک شدن تالاب ها به عنوان یکی از بارزترین زیست بوم های ایران، مصیبت عظیمی است. زیست بوم های شکننده ایرانی این روزها به دلیل خلأ در مدیریت منابع آبی با چالش های مرگ زا مواجه اند (۱۲). دست اندازی به محیط برای رونق توسعه راه ها و استقرار صنایع آلاینده، همیشه در ایران مسأله بوده است. نهادها و سازمان های حکومتی، اغلب خود را مجاز به رعایت الزامات زیست محیطی نمی دانند. اکثر بیمارستان ها و مراکز درمانی فاقد سیستم دفع بهداشتی و بازیافت زباله و جمع آوری و تصفیه فاضلاب بیمارستانی هستند که این امر، باعث آلودگی

هزار درآمد حاصل از فروش تولیدات کارخانجات و کارگاه های کشور به موضوع اختصاص یافته و با توجه به اهمیت موضوع با پایان مدت اعتبار قانون اول توسعه موضوع در بند «د» ماده ۴۵ قانون وصول برخی از درآمدهای دولت و معرف آن در موارد معین تکرار گردید (۸).

۳- چالش های زیست محیطی

پیش از پرداختن به چالش هایی که در حوزه پیشگیری از جرائم زیست محیطی وجود دارد، لازم است تا به تشریح مهم ترین چالش های زیست محیطی پرداخته شود. دلیل این تفکیک آن است که برخی از رفتارهایی که علیه محیط زیست تحقق می یابد ممکن است، علی رغم غیر اخلاقی بودن، جرم تلقی نشده و قابل تعقیب و مجازات نباشند. محیط زیست در ایران با چالش های متعددی رو به رو است. موضوع آسیب ها و چالش های زیست محیطی یکی از مهم ترین معضلاتی است که انسان معاصر را با چالش های جدی رو به رو کرده است. این مسأله از آن جهت دارای اهمیت است، که علائم تهدیدکننده حیات، آشکار شده و نسل حاضر و آینده را به دلیل آلودگی های گسترده زیست محیطی، با تهدید مواجه ساخته است (۹).

به طور کلی از مهم ترین معضلات زیست محیطی در ایران می توان به آلودگی هوا ناشی از فعالیت های صنعتی، آلودگی منابع آب از طریق ورود فاضلاب های شهری و صنعتی به آب رودخانه ها، عدم استانداردسازی در مدیریت پسماند شهری، آلودگی های خاک ناشی از ورود مواد سمی و نخاله های ساختمانی اشاره نمود. با توجه به رشد شهرنشینی در چند دهه اخیر در ایران و توسعه روزافزون مناطق صنعتی در ایران نظیر ساخت کارخانه های عظیم فولاد، آهن و... در جهت رشد چرخه اقتصادی و همچنین بهره گیری شهروندان از خودروهای شخصی یا وسایل نقلیه عمومی که با سوخت فسیلی کار می کنند، هوای شهرها را با معضل آلودگی مفرط رو به رو کرده است، به طوری که اجرای سیاست های تقنینی و کیفری نظیر قانون هوای پاک مصوب ۱۳۹۱ و یا مقررات راهنمایی و رانندگی نیز در کنترل و مقابله با این معضل زیست محیطی به

مضعف است. استفاده از انرژی فسیلی و بی‌توجهی به سوخت‌های پاک، هرگز در دستور کار سرمایه‌گذارهای دولتی قرار نگرفته است. قانون شکار و کشتار حیات وحش با افزایش پروانه‌های شکار از سوی سازمان محیط زیست، رابطه مستقیمی پیدا کرده است. گسترش شکارهای غیر مجاز و درگیری مسلحانه با محیط‌بانان، در نهایت منجر به شکست فیزیکی و روانی گارد محیط زیست شده است (۱۳).

پایه‌های لرزان سازمان‌های غیر دولتی و نهادهای مردم نهاد در حوزه محیط زیست و ضعف در برنامه‌ریزی، معضل مهمی است که نتوانسته محیط زیست و منابع طبیعی ایران را در برابر تخریب‌ها و تجاوزها، بیمه کند. از سوی دیگر حذف نهادهای ناظر در ساخت مدیریتی سازمان محیط زیست، توانسته محیط زیست کشور را با چالش‌های اساسی مواجه کند. برای مثال، براساس ماده ۳ قانون حفاظت و به‌سازی محیط زیست، تعیین مناطق چهارگانه و تصویب حدود این مناطق، بر عهده شورای عالی حفاظت محیط زیست است؛ شورایی که با دستور رییس‌جمهور در سال ۱۳۸۳ دیگر تشکیل نشد و موجب شد مناطق چهارگانه تعیین‌شده توسط شورای مذکور اعم از «پارک‌های ملی»، «پناهگاه حیات وحش»، «منطقه حفاظت‌شده» و «مناطق شکار ممنوع» و دیگر اکوسیستم‌های حساس کشور با سوءمدیریت و حتی تخریب و تجاوز مواجه شوند. تخریب جنگل‌ها، به خصوص زاگرس و مرگ اکوسیستمی در این منطقه، پیامد اتفاقاتی است که بسیاری از متخصصان منابع طبیعی ایران، سال‌ها است که نسبت به آن هشدار می‌دهند، اتفاقی که ریشه در مدیریت ناپایدار بر مبنای قوانین و مصوبات حکومتی دارد و علل وقوع بخشی از آن‌ها، به حدود ۴۵ سال پیش بازمی‌گردد، ولی در کمال ناباوری در سال ۱۳۹۱ نیز دستور تکرار آن از سوی ریاست جمهوری صادر شد (۱۴).

۴- چالش‌های پیشگیری از جرائم زیست‌محیطی

به طور کلی دو چالش عمده در پیشگیری از جرائم زیست‌محیطی وجود دارد که در زیر به تفکیک به تحلیل آن‌ها می‌پردازیم.

۱-۴- عدم پیش‌بینی یک مجموعه قوانین جامع و

کامل تحت عنوان قانون محیط زیست: یکی از اصول اساسی در زمینه سیاست کیفری، پیش‌بینی مجموعه قوانین منسجم و منظم به منظور تأمین اهداف آن است. سیاست‌گذاری در زمینه مسائل کیفری متضمن انتخاب آگاهانه و مناسب «جرم انگاری‌ها» و «مجازات‌های» هدفمند است. معمولاً در نظام‌های حقوقی، جرائم مذکور در مجموعه قانون مجازات عمومی متجلی می‌شود و سایر موارد بر اساس موضوع در مجموعه قوانین تخصصی و فنی گردآوری می‌شود (۱۵). مبنای تقسیم بندی مذکور آن است که جرائم عمومی باید در قانون کیفری عمومی جرم‌انگاری شود، زیرا اصل قانون جرم و مجازات می‌طلبد که مجموعه جرائم و مجازات‌ها در یک مجموعه واحد و منسجم بیان شود تا مجموعه تابعان حقوق کیفری با سهولت و به صورت شفاف و روشن با مجموعه جرم‌انگاری‌ها آشنا شوند. بر این اساس تا جایی که امکان داشته جرم‌انگاری‌ها باید در قانون کیفری عمومی منعکس شود.

در کنار قانون کیفری عمومی، قوانین تخصصی پراکنده‌ای وجود دارد که برای سامان‌دادن به امور فنی و تخصصی ایجاد شده‌اند. محیط زیست نیز یکی از موضوعات فنی و تخصصی است که نیازمند تدوین مجموعه‌ای واحد و منسجم است. این شیوه در عمل فواید زیادی به دنبال دارد، زیرا در اثر این اقدام، مجموعه مواد قانونی از انسجام و نظم بیشتری برخوردار می‌گردند و قانونگذار به منظور ارتباط با مواد قانونی، دقت و توجه بیشتری می‌کند. شاید به این مطلب چنین پاسخ داده شود که این موضوع امری شکلی است و چندان اهمیتی ندارد. حال آنکه این موضوع در حقیقت برگرفته از اصل قانونی بودن جرم و مجازات است، زیرا یکی از آثار اصل قانونی بودن جرم و مجازات آن است که مجموعه جرم‌انگاری‌ها و مجازات‌ها به صورت صریح و شفاف بیان شود. وجود قوانین متعدد و افزایش جرم‌انگاری‌ها باعث سردرگمی تابعان حقوق کیفری و کاهش ضمانت اجرایی این قوانین می‌شود، به گونه‌ای که گاهی قضات که مجری قوانین هستند، از تشخیص منسوخ‌بودن مجموعه مقررات عاجز می‌مانند.

رسیدگی می‌شود و به علاوه مجازات‌های مختلف از قبیل حبس، شلاق و جزای نقدی با شدت بیشتری نسبت به آنان اعمال می‌گردد، ولی در مواردی که مجرمین اشخاص حقوقی هستند، علاوه بر این که رسیدگی به پرونده آنان بسیار معطل بوده و گاهی اوقات چندین سال طول می‌کشد، مجازات‌های مقرر در قانون نیز با شدت بسیار کم‌تری نسبت به اشخاص حقیقی مسؤول و یا مدیر آنان به کار می‌رود (۱۷).

بنابراین ضروری است که قانونگذار با توجه به تحولاتی که در حوزه کیفری رخ داده است، تغییرات و اصلاحات لازم را در قوانین ایجاد کند، البته در نظام حقوقی ایران در قبال جرائم زیست محیطی به صورت محدود و جزئی مسؤولیت کیفری اشخاص حقوقی پذیرفته شده است. به نظر می‌رسد که در قوانین کیفری، مسؤولیت کیفری اشخاص حقوقی به صورت منسجم مورد پذیرش واقع نشده است. با مطالعه تطبیقی در قوانین کیفری می‌توان پی برد که امروزه اکثر کشورها قائل به مسؤولیت کیفری اشخاص حقوقی هستند. در ادامه به بیان قوانین و مقررات موجود در حوزه مقابله کیفری با جرائم زیست محیطی می‌پردازیم.

۵- قوانین موجود در حوزه محیط زیست

در ایران توجه جدی دولت به مسائل محیط زیستی مشخصاً با تصویب قانون شکار (۱۳۳۵/۱۲/۴) و تأسیس قانون شکار ایران آغاز شد. تا سال ۱۳۵۰، مسائل محیط زیستی بیشتر در حوزه حفاظت از جانوران وحشی و نظارت بر شکار و صید محدود بود، اما در این سال با تصویب قانون «تجدید تشکیلات و تعیین وظایف سازمان‌های وزارت کشاورزی و منابع طبیعی و انحلال وزارت منابع طبیعی» (۱۳۵۰/۱۱/۱۲) سازمان حفاظت محیط زیست تشکیل شد و عهده‌دار وظیفه حفظ محیط زیست و کنترل هرگونه اقدام آلاینده و مخرب محیط زیستی گردید و سرانجام با تصویب قانون «حفاظت و بهسازی محیط زیست» (۱۳۵۳/۳/۲۸) نخستین قانون پایه محیط زیستی کشور شکل گرفت و سازمان حفاظت محیط زیست دارای اختیارات گسترده‌تری در زمینه کنترل تخریب محیط زیست شد.

بنابراین جرم‌انگاری و جرائم باید در قالب الفاظ و واژه‌های صریح و روشن و در قالب قوانین مشخص اعلام گردد تا در عمل مجریان دچار ابهام نشوند و سلیقه و تبعیض حاکم نگردد. چنین رویه‌ای باعث تسهیل سیاستگذاری در آن موضوع می‌شود، زیرا هنگامی که یک مجموعه قانون تنظیم می‌شود، معمولاً روح واحدی بر آن حاکم است و قانونگذار یا سیاستگذار اهداف مشخص برای آن در نظر می‌گیرد و بدین لحاظ جرم‌انگاری‌ها و مجازات‌ها با توجه به آن اهداف کلی تنظیم می‌شود. «مثله کردن قوانین کیفری» در امور محیط زیست باعث پراکندگی سیاست‌ها و برنامه‌ها و عدم هماهنگی لازم میان آن‌ها می‌گردد. با دقت در قوانین کیفری محیط زیست در کشور، می‌توان آشفتگی سیاست‌های حاکم بر جرائم و مجازات‌های پیش‌بینی شده را ملاحظه کرد (۱۶).

۲-۴- عدم شناسایی مسؤولیت کیفری اشخاص

حقوقی: در زمینه جرائم زیست محیطی در مورد مسؤولیت مدنی اشخاص حقوقی همگان توافق دارند، اما درخصوص مسؤولیت کیفری اشخاص حقوقی اختلاف نظر وجود دارد. با این همه با توجه به اهمیت نقش و نفوذ اشخاص حقوقی، اکثر حقوقدانان بر این باورند که در قوانین کیفری، باید اشخاص حقوقی دارای مسؤولیت باشند، زیرا جرائمی که توسط اشخاص حقوقی ارتکاب می‌یابد، به مراتب بیشتر و مهم‌تر است. طرح بحث مسؤولیت کیفری اشخاص حقوقی در اینجا بیشتر از این جهت است که بسیاری از جرائم محیط زیست توسط اشخاص حقوقی، یعنی کارخانجات و کارگاه‌ها و شرکت‌ها ارتکاب می‌یابد. بدیهی است که این مشکل ابتدا باید در کلیات قانون مجازات اسلامی اصلاح گردد و قانونگذار به صورت کلی مسؤولیت کیفری اشخاص حقوقی را به رسمیت بشناسد و آنگاه متناسب با شخص حقوقی، ضمانت اجراهای کیفری مناسب را برای او در نظر بگیرد. با شناسایی و به رسمیت شناختن مسؤولیت کیفری اشخاص حقوقی، قانونگذار باید در قانون آیین دادرسی کیفری قواعد و مقررات مخصوص را در نظر بگیرد.

در حال حاضر با بررسی رویه قضایی می‌توان متوجه شد که با سرعت بیشتری به پرونده‌های ناظر به اشخاص حقیقی

۶- راه کارهای پیشگیرانه از جرائم زیست محیطی ایران

با مواجهه حقوقی می‌توان بازدارندگی و پیشگیری در حوزه آسیب و تخریب محیط زیست را شاهد بود، البته در این مسیر نیازمند بهره‌گیری، آگاهی و شناخت از تجربیات موفق و ناموفق هستیم. راه کارهای پیشگیرانه نسبت به جرائم زیست محیطی در دو غالب پیشگیری کیفری و پیشگیری غیر کیفری نمود پیدا می‌کند.

۶-۱- پیشگیری کیفری از جرائم زیست محیطی: این

نوع پیشگیری را از دو جنبه می‌توان مورد مطالعه قرار داد. از یکسو انتخاب ضمانت اجراهای کیفری باید متناسب با اصول مختلف حقوق کیفری و شدت جرائم ارتكابی مورد بررسی قرار گیرد و از سوی دیگر، نحوه برخورد و مواجهه قضات با مجازات‌های پیش‌بینی‌شده در قوانین کیفری و تخصص و احاطه آن‌ها در رسیدگی به جرائم زیست محیطی در تمام مراحل دادرسی نیز باید همواره مورد ارزیابی قرار گیرد. محیط زیست یکی از مقوله‌های مهم می‌باشد که اخیراً حقوق کیفری، واکنش‌هایی برای حفظ آن در نظر گرفته است. بدیهی است معیارهای انتخاب و تعیین کیفر باید به صورت منظم و منسجم توسط سیاست‌گذاران طراحی و تدوین شود. یکی از معیارهای توفیق یا عدم توفیق ضمانت اجراهای کیفری در عمل، ایجاد بازدارندگی است، به گونه‌ای که اشخاص مرتکب جرم، دوباره مرتکب جرم نشوند و سایر تابعان حقوق کیفری نیز با توجه به نوع کیفر انتخاب شده، ارتکاب جرم را به عنوان ابزاری برای نیل به اهداف خود انتخاب نکنند.

آنچه که در مورد جرائم زیست محیطی اهمیت دارد آن است که بیشتر جرائم زیست محیطی توسط اشخاص مطلع جهت رسیدن به سود بیشتر و با نیت قبلی صورت می‌گیرد. بنابراین چنانچه مجازات‌های انتخابی توسط قانونگذار این موازنه را به نفع حفاظت از محیط زیست سنگین نکند، شاهد عدم تأثیر مناسب مجازات‌ها در عمل خواهیم بود. با ملاحظه قوانین و مقررات محیط زیست می‌توان استنباط کرد که این مجازات‌ها فاقد انسجام و معیار منطقی هستند (۱۹).

۶-۲- پیشگیری غیر کیفری از جرائم زیست محیطی:

امروزه سازمان‌های غیر دولتی از دو جهت به نظام عدالت

با تصویب قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، حفاظت از محیط زیست به عنوان یک وظیفه عمومی در اصل پنجاهم مصرح شد. بدین ترتیب حفظ محیط زیست به عنوان یک ارزش مبتنی بر قانونی اساسی باید مورد توجه حکومت قرار گیرد، همان گونه که به موجب بند ۹ ماده ۱۳۵ قانون برنامه پنج ساله چهارم توسعه (۱۳۸۳/۷/۲۵) و نیز بند «ط» ماده ۸ قانون مدیریت خدمات کشوری (۱۳۸۶/۷/۸) حفاظت محیط زیست یکی از وظایف حاکمیتی دولت محسوب شده است. با وجود تصویب قوانین و مقررات متعدد و تأسیس و فعالیت سازمان حفاظت محیط زیست، تخریب محیط زیست و بحران‌های ناشی از آن، یکی از معضلات عمده ایران به ویژه در سال‌های اخیر محسوب می‌شود.

ماده ۶۸۸ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۷۵ که در قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲ تحت شماره ۹۱۴ آمده است، هر اقدامی را که از مصادیق تهدید علیه بهداشت عمومی باشد، جرم شناخته و مجازات را نیز تعیین نموده است. مصادیق تهدید علیه بهداشت عمومی شامل ممنوعیت «آلوده کردن آب آشامیدنی یا توزیع آب آشامیدنی آلوده» می‌باشد، به طوری که تمثیل‌ها در حول محور آلودگی آب، خاک، پسماند، کشتار غیر مجاز دام و آلودگی‌های محصولات کشاورزی با استفاده غیر مجاز از فاضلاب می‌باشد. موارد خاص متعددی نیز وجود دارد که برخی از آن‌ها عبارتند از جرم آلودگی آب که در بند ۳ ماده آیین‌نامه جلوگیری از آلودگی آب (مصوب ۱۳۷۳ ش.) تعریف شده است و دیگری جرم آلودگی هوا که در قانون هوای پاک (مصوب ۱۳۹۱ ش.)، بند اول ماده ۱ تعریف شده است. قانون آیین دادرسی کیفری ۱۳۹۲ نقطه تحول را آغاز نموده و سایر بخش‌ها می‌بایست همگام با این ابتکار اقدامات مناسب و لازم را انجام دهند.

مروری بر قوانین حوزه محیط زیست در ایران و وجود حجم انبوهی از مواد قانونی در مجموعه‌های متعدد، حاکی از پراکندگی و آشفتگی در جرم‌انگاری است، به نحوی که تدوین مجموعه‌ای حجیم تحت عنوان «مجموعه قوانین محیط زیست» توسط سازمان حفاظت محیط زیست گواه این مدعا است (۱۸).

پیشگیری مشارکتی مطرح می‌گردد. این امر مستلزم همکاری قوه قضاییه و سازمان حفاظت از محیط زیست برای تعیین نحوه احراز صلاحیت سازمان‌های غیر دولتی حفاظت از محیط زیست است. به عبارتی علاوه بر تحولات تقنینی، آموزش شهروندان و اقدامات پیشگیرانه و مسؤولانه سازمان‌های مردم نهاد، در جهت پیشگیری از جرائم زیست محیطی و تخریب منابع طبیعی ضرورت دارد.

کیفری در راستای تحقق اهداف خود کمک می‌کنند. از یکسو آنان با ایفای وظایف خود در زمینه اعلام و گزارش جرائم، به نظام عدالت کیفری در کشف و تعقیب جرائم کمک می‌کنند و از سوی دیگر با نقش‌آفرینی خود در فرایند کیفری به بزه‌دیدگان خاص یاری می‌رسانند. در کنار این اقدامات، می‌توانند با حساس‌سازی افکار عمومی و تبلیغات و اطلاع رسانی به موقع، نقش مهمی در حمایت از محیط زیست ایفا کنند. هر اندازه بسترهای فرهنگی و اجتماعی لازم در جامعه فراهم باشد، نظام عدالت کیفری با سرعت و کیفیت بیشتری به اهداف خود نائل می‌شود (۲۰). بدین ترتیب به منظور حفاظت و حمایت از محیط زیست نیازمند تشکلهای و ساختارهای سازمان‌یافته مردمی جهت تکمیل برنامه‌های دولتی هستیم. این تشکلهای می‌توانند با توجه به ارزش‌های فرهنگی و اجتماعی کشور، زمینه مشارکت مؤثر مردم را برانگیزند. با توجه به این‌که موضوع محیط زیست نیازمند فرهنگ‌سازی و توجه اقشار مختلف است، سازمان‌های غیر دولتی در این راستا می‌توانند نقش فعالی را ایفا کنند (۲۱).

خوشبختانه در قانون آیین دادرسی کیفری ۱۳۹۲ در راستای تقویت نقش سازمان‌های غیر دولتی نظیر شهرداری‌ها در فرایند کیفری و با هدف حمایت از حقوق عامه و پیشگیری غیر کیفری از جرائم زیست محیطی، بر حضور مؤثر و مفید آنان در فرایند دادرسی کیفری صحه گذاشته است.

نتیجه‌گیری

هم‌اکنون جرائم زیست محیطی به عنوان یکی از معضلات اصلی دولت‌ها است و پیشگیری از این جرائم به عنوان یک قاعده طلایی و پیشرو در این حوزه محسوب می‌شود، اما آنچه بیش از همه در پیشگیری و مقابله با جرائم زیست محیطی می‌تواند مؤثر باشد، ایجاد بستری مناسب برای مشارکت عموم در امر حفاظت از محیط زیست در قالب سازمان‌های غیر دولتی است. تحقق این مشارکت، مستلزم دسترسی آزاد به اطلاعات زیست محیطی، مشارکت عموم مردم در فرآیند تصمیم‌سازی، دادرسی و عدالت زیست محیطی است. این رویکرد امروزه در غالب شاخه‌ای از پیشگیری از جرم با عنوان

References

1. Jambozorg M, Pournouri M, Pourhashemi SA, Hermidus Bavand D. Components and Challenges for the Compilation of Environmental Crime Indicators under the title of International Crime. *Journal of Environmental Science and Technology* 2018; 20(4): 1-21. [Persian]
2. Molaei Y. The Third Generation of Human Rights and the Right to a Healthy Environment. *Journal of Faculty of Law and Political Science* 2007; 3(9): 73-96. [Persian]
3. Saybani A, Shahbazi A. Protecting Environmental Rights from the Perspective of International Human Rights. *Journal of Research in the Nation* 2017; 2(3): 81-96. [Persian]
4. Khoini G, Yahypour M. Study of Environmental Damage and Challenges from the Perspective of Verses and hadiths Thread rights. *Journal of Legal Studies* 2016; 25(6): 17-31. [Persian]
5. Amini M. Review of Major Challenges of the Environment of Iran. *Journal of Parliament and Strategy* 2016; 3(5): 60-76. [Persian]
6. Ghasemi N, Mohammadi V. Environmental Issues Review, Islamshahr City. *Journal of Environmental Science and Technology* 2014; 4(8): 47-63. [Persian]
7. Pourbafarani H, Hemati M. A Review of Iran's Criminal Code against Environmental Crimes. *Journal of Parliament and Strategy* 2016; 23(17): 49-73. [Persian]
8. Abedi Z, Riahi M, Salehi S. Economic analysis of environmental crime in Iran and its implementation problems. *Journal of Environmental Science and Technology* 2014; 4(11): 75-87. [Persian]
9. Mirkamali A, Hajiyavand A. Environmental Prevention Analysis in the Light of UN Directives and the Ethical Principle of Prevention of Loss. *Journal of Biomedicine* 2017; 26(2): 61-75. [Persian]
10. Salimi F, Hossein Nia E. The Status of Environmental Law in National and International Laws and Regulations. *Journal of Medical Ethics and History of Medicine* 2012; 3(6): 2-18. [Persian]
11. Habibi MH. The Right to a Healthy Environment as a Human Right. *Journal of Law and Political Sciences* 2003; 60(9): 44-70. [Persian]
12. Eftekhari Jahromy G. The Research: Human Rights, the Environment and Sustainable Development. *Journal of Legal Studies* 2009; 50(7): 9-24. [Persian]
13. Pejouyan J, Tabrizian B. Investigating the Relationship between Economic Growth and Environmental Pollution Using a Dynamic Simulation Model. *Journal of Economic* 2010; 9(3): 14-30. [Persian]
14. Ramazani MH. Legal Analysis of Government and Environmental Relations in Transition to Green Government. *Journal of Environmental Science* 2016; 14(5): 16-33. [Persian]
15. Abdollahi M, Faryadi M. The Legal Challenges of Iran's Environmental Protection Agency. *Journal of Environmental Sciences* 2010; 4(2): 48-69. [Persian]
16. Nejat SA, Dabiri F. Examining the Criminal Challenges Caused by the Implementation of Article 688 (914) of the Islamic Penal Code. *Journal of Legal Studies* 2015; 7(9): 83-99. [Persian]
17. Hajivand A, Mirkamali A, Safari F. Government Criminal Responsibility for Environmental Crime in Iran: Needs and Challenges. *Journal of Environmental Sciences* 2018; 87(11): 65-82. [Persian]
18. Mirtorabi MS, Shafiei F, Rezvanfar A. Application of Information Resources and Communication Channels in the Process of Adoption of Comprehensive Rural Waste Management. *Journal of Natural Environment* 2013; 3(8): 28-44. [Persian]
19. Abedi Sarvestani AH, Shahvali A. Necessity and Characteristics of Research in Environmental Ethics. *Journal of Ethics in Science and Technology* 2008; 3(14): 11-27. [Persian]
20. Fahimi A. The Legal Status of the Environment in the Trust Orientation of Islam and the Integrity of the West. *Journal of Comparative Research in Islamic and Western Law* 2015; 2(3): 41-63. [Persian]
21. Ramezani MH. Prevention and Suppression of Environmental Crimes in the Light of Nongovernmental Organizations in the Legal System of Iran. *Journal of Legal Justice* 2016; 75(7): 29-56. [Persian]